

№ 4 Дәріс. Әлеуметтік құрылым және қоғамның стратификациясы

Сабактың жоспары

1. Қоғам ұғымы және оның жіктелуі.
2. Қоғамның типологиясы мен әлеуметтік құрылымы.
 1. Әлеуметтік теңсіздік және стратификация
 2. Әлеуметтік теңсіздік және инклюзия.

Дәрістің мазмұны

Кіріспе Әлеуметтік құрылым мен стратификация қоғамдағы әлеуметтік топтар, олардың арасындағы қатынастар мен әлеуметтік теңсіздіктерді түсіну үшін маңызды ғылыми категориялар болып табылады. Қоғамның әртүрлі топтары арасында экономикалық, саяси, мәдени, этникалық, білім беру және әлеуметтік мәртебеге қатысты айырмашылықтар бар. Осы айырмашылықтар қоғамдағы әділдікті, тұрақтылықты немесе дағдарысты анықтауға ықпал етеді.

Әлеуметтік құрылым мен стратификация мәселелері әрбір қоғамның дамуында маңызды рөл атқарады. Қоғамның ішкі құрылымы мен әлеуметтік стратификациясы қоғамдағы әлеуметтік әділеттілік, әлеуметтік теңдік, және әлеуметтік мобильділік мәселелерін зерттеуге бағытталған зерттеулердің өзекті тақырыбы болып табылады. Әлеуметтік теңсіздіктің артуы, жұмыссыздық, таптық айырмашылықтар, білім беру жүйесіндегі теңсіздік сияқты мәселелердің барлығы қоғамның құрылымы мен стратификациясына әсер етеді. Бұл әлеуметтік мәселелерді түсіну және оларды шешудің жолдарын табу бүгінгі күні аса маңызды.

Мақсаттары: Әлеуметтік құрылымның мәні мен маңызын түсіну, яғни қоғамның әлеуметтік құрылымы мен оның негізгі элементтерін, атап айтқанда, әлеуметтік топтар, институттар, қатынастар және олардың өзара байланысын түсіндіру. Сонымен бірге Әлеуметтік құрылым мен стратификацияның қазіргі қоғамдағы көрінісін талдау.

Міндеттер:

- Әлеуметтік құрылым мен стратификация теорияларын зерттеу:
- Әлеуметтік теңсіздіктің негізгі түрлерін талдау:
- Әлеуметтік мобильділік және оның механизмдерін қарастыру:
- Әлеуметтік теңсіздіктің қоғамға әсерін бағалау:
- Қоғамдағы әділеттілік пен теңдік мәселелерін қарастыру.

Қорытынды: Әлеуметтік құрылым мен қоғамның стратификациясын зерттеу әлеуметтік өмірдің күрделілігін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеу қоғамдағы әлеуметтік әділеттілік, теңдік, мобильділік және өзгерістерге байланысты маңызды мәселелерді шешуге жол ашады. Әлеуметтанушылардың бұл тақырыпты зерттеуі қоғамның дамуындағы негізгі мәселелерді анықтап, әлеуметтік реформалар мен саясатты жүзеге асыруда ғылыми негіз береді.

Негізгі бөлім:

1. Қоғам ұғымы - әлеуметтік ағымдардағы негізгі мәселе. Ол – көп қырлы құбылыс. Елдің әлеуметтік құрылысын сипаттайтын ұғым. Оның құрамдас элементтері: адам, әлеуметтік байланыстар мен қатынастар, әлеуметтік институттар мен ұйымдар, әлеуметтік топтар мен қауымдастықтар, әлеуметтік нормалар мен әдет-ғұрыптар және т.б. Қоғамдық өмірдің негізгі сфералары – экономикалық, әлеуметтік, саяси және рухани.

«Қоғам» деген ұғым әлеуметтану ғылымының басты категориясы болып табылады. Күнделікті өмірде бұл ұғым кең түрде және әртүрлі мағынада қолданылады. Мәселен, 1)

таңдаулы адамдардың қоғамы; 2) театр өнерін сүйушілер қоғамы; 3) Ресей немесе Қазақстан қоғамы; 4) адамзат қоғамы, т.б. мағынада қолдану бар. Әлеуметтану ғылымы осы аталғандардың ішіндегі үшінші топтағы «қоғам» ұғымын зерттейді.

Көп уақытқа дейін «мемлекет» және «қоғам» ұғымдарын мазмұны және терминологиялық жағынан айырып көрсету болмады. Бұл ұғымдардың мазмұнын айыруда алғаш қадам жасаған итальяндық ғалым Н. Макиавелли болды. Ол мемлекет ұғымын «қоғам» ұғымынан айырып қарау үшін «stato» деген арнайы термин енгізді.

Аталған ұғымдардың айырмашылығын немістің ұлы философы Гегель теориялық жағынан негіздеп, дәлелдеді.

«Мемлекет», «қоғам», «ел» деген ұғымдарды синоним ретінде түсіну әлі де кездеседі. Әрине, бұл атаулардың арасында жақындық болғанымен, оларда айырмашылық бар. Егер біз оларға жеке тоқталсақ, қоғам-бір-бірімен өзара байланыста, қарым-қатынаста болатын адамдардың үлкен қоғамдасуы; мемлекет-сол қоғамды басқаратын билік органы; ел- әлгі аталған қоғам қалыптасып, мекендейтін белгілі бір территория.

Қоғам туралы әлеуметтанушы ғалымдардың берген анықтамалары:

Мәселен, әлеуметтанудың негізін қалаушы француз ғалымы Огюст Конт қоғамды белгілі бір қызмет атқаратын, ынтымақтастық пен қоғамдық еңбек бөлінісіне негізделген жүйе деп тұжырымдай келе қоғамның негізін отбасы, таптар және мемлекет құрайды деген анықтама береді.

Француз әлеуметтанушысы Эмиль Дюркгейм қоғамды коллективтік санаға негізделген, жеке индивидке қарағанда жоғары, бастапқылық сипаты бар рухани нақтылық деп түсіндіреді. Яғни, қоғамның тұтастығының негізі-коллективтік, жалпыға тән сана деген тұжырымды айтады.

Көрнекті неміс ғылымы М.Вебер: «Қоғам - адамдардың бір-біріне ықпал, әсер етуінен туындайтын әлеуметтік байланыстардың жиынтығы» дейді.

Американдық әлеуметтанушы Парсонстың пікірінше, қоғам- адамдар арасындағы қарым-қатынастардың жүйесі, ал, ол қарым-қатынастардың-негізі ережелер (нормалар) мен құндылықтар болып табылады деген.

Ал, К. Маркс қоғамды адамдардың бірлесіп қызмет етулерінің нәтижесінде пайда болып, тарихи дамып отыратын қатынастардың жиынтығы ретінде түсіндіреді.

Бұл анықтамалардың бәріне тән ортақ сипатты белгі-қоғамды өзара тығыз байланыста болатын элементтердің тұтас жүйесі ретінде қарастыру тән. Бұл-қоғам өміріне жүйелік тұрғыдан қарау деп аталады.

Ғылыми әдебиеттерде қоғамды жіктеудің түрлі өлшемдері кездеседі. Мысалы, жазбаға дейінгі және жазбасы бар қоғам, демократиялық даму дәрежесіне қарай ашық және жабық қоғам, діни ұстанымдардың түрлеріне байланысты исламдық, православиялық, католиктік т.б. қоғамдар деп бөледі.

Марксизм қоғам дамуын 5 тарихи сатыға бөледі: алғашқы қауымдық қоғам, құл иеленуші қоғам, феодалдық қоғам, капиталистік қоғам, коммунистік қоғам. Ғалымдар капитализмнің өзін: бастапқы капитализм, бюрократиялық капитализм, олигархиялық капитализм, демократиялық капитализм деп жіктейді.

XX-ы ғасырдың ортасында американдық ғалымдары Даниел Бел, Уолд Ростоу, француз ғалымы Раймон Арон ұсынған қоғам дамуының «үш сатысы» туралы теорияға сәйкес, қоғамдар даму дәрежесіне қарай үш түрлі типке жіктеледі:

1) Индустриалдық сатыға дейінгі қоғамдар, оларды аграрлы немесе дәстүрлі қоғамдар деп атайды.

2) Индустриалдық қоғам, индустриалдық қоғам кезеңінде әлеуметтік институттар пайда болды. Қоғамның дамуы ғылыми-техникалық прогресс пен еркін кәсіпкерлікке, бәсекелестікке сүйенеді.

3) постиндустриалдық қоғамдар. Постиндустриалдық қоғамның қалыптасуы XX ғасырдың соңғы ширегінен басталды. Мұны З.Безжинский «технотрондық қоғам», Элвин Тофлер «үшінші толқын», И.Масуда «Ақпараттық қоғам» деп атайды. Мұндай қоғам

экономикасының негізгі саласы – халыққа қызмет көрсету. Бүгін әлем елдерінің тек аз бөлігі ғана мұндай қоғамға қол жеткізді.

Қоғамның құрамдас бөліктеріне индивидтер, әлеуметтік институттар мен ұйымдар, топтар мен қауымдар, байланыстар мен әрекеттер, нормалар мен құндылықтар, өзара қарым-қатынастар, т.б. жатады.

Ал, әлеуметтік жүйе деп, негізгі элементтері адамдар арасындағы өзара байланыстар мен қарым-қатынастардан, өзара ықпалдасудан тұратын күрделі тұтастықты айтамыз. Әлеуметтік жүйе адамдар қауымынан (әлеуметтік топтардан, әлеуметтік ұйымдардан, т.б.) тұрады. Ал адамдар қауымы қоғамда алатын орнына, әлеуметтік позициясына, атқаратын нақтылы әлеуметтік қызметіне т.б. орай іс тәртібі қалыптасқан адамдардан тұрады.

Әлеуметтік құрылымның түрлеріне:
наным, сенім, елесті біріктіретін идеалды құрылым;
құндылықтар, нормалар, жоспарланған нормативтік құрылым;
позиция мен мәртебелердің өзара байланыстары мен жүйенің қайталану сипатын білдіретін ұйымдық құрылым;
дәл сол кезде онымен бірге қосарланып өмір сүріп жатқан элементтерден тұратын кездейсоқ қосылған қорлар, т.б. жатады.

2. Қоғамды және қоғамдық құрылымды функционализм тұрғысынан қарастыруды ең алғаш болып ХІХ ғ. Герберт Спенсер бастады. Спенсер функционализмнің негізін салды. Ол қоғамды тірі организммен салыстырды. Біздің организмімізде әрбір орган өмір үшін өзіндік ерекше қызмет атқарады. Бірақ бұл органдар бір-бірімен байланысты болғандықтан, олар өзара тәуелді жүйені құрайды. Егер олардың біреуі қызмет істеуден қалса, онда бүкіл организм істен шығады. Функционалистер қоғамды бірқатар өрістерден тұратын организм ретінде қарастырады. Қоғамның осындай әрбір өрісі өз қызметін атқарады, ал олардың қызметтерінің айырмашылығы неғұрлым көп болған сайын олардың тіршілік етуі қиындай түседі.

Функционализмді қолдаушылар қоғамды әр түрлі сфералардан тұратын организм ретінде қарастырады. Келесі 5 пункт қазіргі замандық функционализмнің теориялық шеңберін құрайды:

1. Қоғам- бір тұтастыққа біріктірілген бөлшектер жүйесі.
2. Қоғамдық жүйелер тұрақтылықты сақтайды, себебі олардың ішінде құқық қорғау органдары мен сот жүйесі сияқты ішкі бақылау механизімі болады.
3. Дисфункция болады, бірақ олар өздігінен реттеледі немесе қоғамға тамыр жаяды.
4. Өзгерістер революциялық емес, олар біртіндеген сипатта болады.
5. Әлеуметтік ынтымақтасу немесе сезіну, басым көпшілік азаматтардың бір құндылықтар жүйесін ұстануға келісу негізінде қалыптасады. Мысалы, тең мүмкіншіліктер принципі, қоғамдық жүйенің ең маңызды «фундаменті».

Сонымен, қоғамның тұтастығын осы жоғарыда айтылған әлеуметтік мәні бар байланыстар, қарым-қатынастар және адамдардың өзара әсерлесуі қамтамасыз етеді. Бұлар жеке тұлғалардан жоғары тұрады. Өйткені қоғамның әрбір адамға қарағанда бастапқылық сипаты бар. Адам өз өмірін бастағанда әлгі айтылған әлеуметтік қарым-қатынастар мен байланыстарға тап болады. Өзінің әлеуметтенуінің барысында адам оларға араласады. Әлеуметтік жүйедегі элементтердің (адамдардың) орналасуында белгілі бір тәртіп болады. Басқаша айтқанда, әлеуметтік жүйе, элементтердің координациясы мен субординациясынан тұрады.

Координация - жүйенің тұтастығын қамтамасыз ететін элементтер арасындағы белгілі бір келісім. Яғни, қоғам мүшелері бір-бірімен өзара келісімде өмір сүрулері қажет.

Субординация - тұтас жүйедегі элементтердің тең емес, әркелкі маңызынан туындайтын билеу және тәуелді болу қатынастары. Бұл-қоғамда иерархия бар деген сөз. Ал, қоғамның қалыптасып, дамуында биліктің маңызды орын алатындығы баршамызға мәлім.

3. Қоғамдағы адамдардың арасында теңсіздік болады. Соған байланысты олардың әлеуметтік жүйедегі алатын орындары да әртүрлі болады. Жекеленген индивидтер мен топтар арасында әлеуметтік жіктелу бар. Олар бірқатар өлшемдер арқылы жіктеледі. Мысалы, табыстарының көлемі, білімдерінің деңгейі, мамандықтағы мәртебесі, билікке қатынасы және т.б.

Қоғам мүшелерінің арасындағы әлеуметтік теңсіздіктің табиғатын, себептерін, оның заңды құбылыс ретіндегі мәнін түсінуде әлеуметтік стратификация теориясының маңызы зор. «Страта» деген сөз геологияда жердің қабаттарын анықтауда қолданылады. Ал қоғамға байланысты біз «жік» деген сөзді қолданамыз.

Адамзат тарихынан қоғамның әр даму сатысына тән түрлі страталардың болғанын білеміз. Қоғамдағы адамдарды страталарға бөлудің тарихи үш түрі болады: касталар, сословиелер, таптар.

Осы жіктеудің үш түріне байланысты стратификациялық жүйе ашық және жабық жүйелерге бөлінеді.

Қоғам мүшелерінің статустары мен әлеуметтік жағдайларын өзгертулеріне мүмкіндік бар әлеуметтік құрылым ашық стратификациялық жүйе деп аталады.

Жабық жүйеге Үндістан қоғамында орын алған касталық жүйені жатқызамыз. «Каста» деген сөз латын тілінде «таза» деген мағына береді. Мұндай әлеуметтік статус ата-аналарынан балаларына беріліп отырады. Бұл қоғамда негізгі 4 каста бар:

брахмандар (дін иелері, абыздар),

кшатрилер (әскери адамдар),

вайшилер (саудагерлер),

шудралар (шаруалар мен қолөнершілер),

ал бесінші топты хариджандар, қоғамның ең төменгі сатысындағылар құрайды. Олар қоқыс жинау, тері илеу, шошқа бағумен айналысады. Касталық әлеуметтік жүйеде бір кастадан екіншісіне өтуге мүлде тиым салынған. Бұл өмір бойы берілген тағдыр.

Сословиелік жүйелер – феодалдық қоғамда орын алған стратификациялық жіктеу типі болады. Мұндай қоғамдағы адамдар жоғары және төменгі сословиелерге бөлінген. Сословиелік статустар атадан балаға мұра ретінде беріліп отырған. Жоғары сословиеге дворяндар, дін иелері, ал төменгі сословиеге қолөнершілер, шаруалар жатқан. Бұл жүйеде бір сословиеден екінші сословиеге өтуге біршама мүмкіндік болады.

«Тап» деген ұғым ғылыми айналымға Жаңа заманда енді. XVIII-XIX ғасырларда Батыс Еуропа ойшылдарының К.Маркс пен М.Вебер еңбектерінде қоғамдағы таптық жіктелудің экономикалық себептері мен астарларына терең көңіл қойылды. К.Маркс таптар туралы ілімді одан ары дамыта отырып, өзінің таптық күрес туралы теориясын жасап, стратификация теориясына өз үлесін қосты. Ол таптардың пайда болуының экономикалық себептерін ашып көрсетті. Ол бұл себептерге қоғамдық еңбек бөлінісі мен жеке меншіктің шыуын жатқызады.

Маркістік ілімнің тапты құрайтын басты белгілері келесідей:

1. Адамдар тобының өндіріс жүйесінде алатын орны;
2. Олардың өндіріс құралдарына қатынастары;
3. Еңбекті ұйымдастырудағы адамдар арасындағы қарым-қатынастар;
4. Қоғамдық байлықтан алатын үлестің көлемі мен оны алудың әдісі;
5. Қоғамдық өндірісте бір топтың басқа адамдардың еңбегін қанау.

Қоғамның біртекті еместігі, оның әртүрлі әлеуметтік топтарға объективті бөлінуі Питирим Сорокиннің әлеуметтік стратификация және әлеуметтік жылжу туралы теориясында өз көрінісін тапты. Осы теорияға сәйкес барлық қоғам әр түрлі топтар-страттарға бөлінеді, олардың өзара кіріс деңгейі, қызмет түрлері, саяси көзқарастары, мәдени бағдарлары бойынша айырмашылығы болады. Ол бірнеше негізгі белгілерді ажыратты: экономикалық (кедей-бай); кәсіби (беделді-беделсіз); саяси (іс-қимылының билік жасайтын-бағынышты). Адам кәсібін немесе қызмет түрін, өзінің экономикалық жағдайын немесе саяси көзқарасын өзгерте отырып, бір әлеуметтік топтан екіншісіне өтеді. Бұл процесс әлеуметтік жылжу

деген атқа ие болды. Сорокин әлеуметтік жылжудың көлденең және тік болып бөлінетіні туралы айтады.

Көлденең жылжу адамның тұтас алғанда әлеуметтік стратификацияның сол деңгейінде бола тұра бір әлеуметтік топтан екіншісіне өтуін білдіреді.

Тік жылжу-адамның бір әлеуметтік топтан екіншісіне иерархиялық тәртіппен, мысалы, қоғамның төменгі тобынан аса жоғары немесе керісінше- жоғары топтан төменге өтуі.

Атап айтқанда, адамдардың «кірістері айырмашылығында, өмір сүру деңгейінде, халықтың бай және кедей топтарының болуымен көрінетін» экономикалық теңсіздік тік жылжудың объективті жағы ретінде болады.

Әлеуметтік стратификация көздері мен факторлары: қоғамның әлеуметтік жіктерге бөлінуімен тығыз байланысты; әлеуметтік статус сияқты құбылыстың негізінде құрылады.

Әлеуметтік статус – белгілі бір құқықтар мен міндеттерге байланысты адам немесе топтың қоғамдағы алатын орны (жағдайы). Ол сандық және сапалық көрсеткіштерге сай болуы мүмкін: бедел, дәреже, артықшылықтар, табыс көлемі, марапаттар, шен, атақ т.б.

«Теңсіздік» және «әділетсіздік» ұғымдарын бір-бірінен ажырата білу қажет.

Әділетсіздік бұл эгоистік мүдделердің көрінісі. Әділетсіздік - тұрақсыздық арқылы сипатталады. Ол қоғам үшін де, қабаттарға енген нақты адамдар мен топтар үшін де зиянды, өйткені әлеуметтік қатынастарды қалыптасқан нормалардың шегінен асырып жібереді, соның нәтижесінде бүкіл қоғам дүрлігеді. Сондықтан кез-келген әділетсіздікке қарсы күрестің өріс алып, күштің қолданылатыны табиғи нәрсе.

Ғалымдардың көпшілігі стратификациялық құрылымның негізі адамдар арасында болатын табиғи және әлеуметтік теңсіздік екенін мойындайды. Теңсіздік адамдардың біреулерінің жоғары ал біреулерінің төмен орналасуына ықпал етеді.

Табиғи теңсіздік адамдардың табиғи жаратылыстарына байланысты.

Әлеуметтік теңсіздіктің пайда болуына еңбек бөлінісі, яғни адамдардың кәсіби мамандануы ықпал етеді. Қоғамда әлеуметтік теңсіздік иерархияға негізделген және ол адамдар мен топтардың вертикалды бағытта саты орналасуынан байқалады. Вертикалды бағыттағы жіктелудің себептерін Р.Дарендорф «билік» және «бедел» деген ұғымдардың негізінде түсіндіреді

4. Инклюзия — қоғамның барлық мүшелеріне тең құқықтар мен мүмкіндіктер беру, осылайша кез келген жеке тұлға немесе әлеуметтік топ қоғамның толыққанды мүшесі бола алатын жағдай жасау. Инклюзия әлеуметтік теңсіздікті жою, маргинализацияланған топтарға қолдау көрсету және әрбір адамның өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған.

Инклюзияның принциптері:

Теңдік — барлық азаматтарға тең құқықтар мен мүмкіндіктер берілуі керек.

Құқық қорғау — маргинализацияланған топтардың құқықтарын қорғау.

Әлеуметтік интеграция — қоғамдағы барлық топтарды бірдей деңгейде интеграциялау, кемсітушілікті жою.

Әр алуандығын қабылдау — мәдени, этникалық, діни және басқа да әртүрліліктерді құрметтеу.

Қоғамдық қатысу — барлығының қоғамдық өмірге қатысуына жол ашу.

Инклюзияның түрлері:

Әлеуметтік инклюзия — қоғамдағы барлық мүшелерінің әлеуметтік қатынастарға белсенді қатысуы, әсіресе әлеуметтік, экономикалық және мәдени шараларда тең құқықты болуына жағдай жасау.

Білім беру инклюзиясы — білім беру жүйесінде барлық балалар мен жастар үшін тең мүмкіндіктер жасау, мүмкіндігі шектеулі балаларды инклюзивті білім беруге тарту.

Еңбек нарығындағы инклюзия — жұмысқа орналасуда тең мүмкіндіктер беру, жұмыссыздықты жою.

Инклюзияның әлеуметтік теңсіздікпен байланысы:

Инклюзияның басты мақсаты — теңсіздіктерді жою және барлық әлеуметтік топтарға тең мүмкіндік беру. Әлеуметтік теңсіздік пен инклюзия арасындағы байланыс қоғамның даму

деңгейін анықтайды. Инклюзивті қоғам адамдардың тең құқықты өмір сүруіне мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде әлеуметтік теңсіздіктердің төмендеуіне әкеледі.

Әлеуметтік теңсіздік және инклюзияның қоғамға әсері:

Әлеуметтік тұрақтылық: Әлеуметтік теңсіздік пен инклюзия арасындағы теңгерім қоғамдағы тұрақтылық пен бейбітшілікті сақтауға ықпал етеді. Инклюзивті қоғамда адамдар арасындағы айырмашылықтар толеранттылықпен қабылданып, тең құқықтар мен мүмкіндіктерді қамтамасыз етеді, бұл әлеуметтік қақтығыстарды болдырмауға көмектеседі. Экономикалық даму: Әлеуметтік теңсіздіктердің азаюы, сондай-ақ инклюзияның арттыруы экономикалық даму деңгейін көтереді, өйткені барлық адамдар өз әлеуетін толық пайдалану мүмкіндігіне ие болады.

Әлеуметтік мобильділік: Инклюзия әлеуметтік мобильділікті қамтамасыз етеді, себебі әрбір адамға білім алу, жұмыс істеу және өз мүмкіндіктерін дамыту жолдары ашылады.

Қоғамдық әртүрлілікті сақтау: Әлеуметтік теңсіздіктерді жою және инклюзивті саясаттарды енгізу арқылы қоғамдағы әртүрлі топтардың бірігуіне ықпал етеді, бұл өз кезегінде қоғамдық әртүрлілікті нығайтады.

Тақырып бойынша бақылау сұрақтары:

1. Әлеуметтік құрылым түсінігі.
2. Қоғамның әлеуметтік стратификациясы ұғымы.
3. Әлеуметтік топ деген не және оларға жататындарды атаңыз.
4. Страта дегеніміз не?
5. Сертификация ұғымына көзқарастар
6. Инклюзияның әлеуметтік теңсіздікпен байланысы қандай?
7. Инклюзияның қандай түрлері бар?

Әдебиет:

1. Бринкерхоф Д., Уейте Р., Ортега С. Әлеуметтану негіздері. Алматы, Ұлттық аударма бюросы, 464 б., 2018
2. Ритцер Д., Степнички Д. Әлеуметтану теориясы. Алматы, Ұлттық аударма бюросы, 856 б., 2018
3. Биекенов К.У., Биекенова С.К., Кенжакимова Г.А. Социология: Уч.пособие. – Алматы: Эверо,2016. – 584с.
4. Әбдірайымова Г.С. Жастар социологиясы: оқу құралы. 2-басылым. – Алматы: "Қазақ университеті", 2012. – 224б.
5. Социология. Основы общей теории: учебник / Под ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Норма, 2015. - 912 с.
6. Macionis J. Society: The Basics. Pearson, 2016.
7. Ройс А. Синглтон, Брюс С. Стрэйтс Әлеуметтік зерттеу әдістері — Нұр-Сұлтан : «Ұлттық аударма бюросы», 2020. — 814 б.
8. М. Коннолли, Л. Хармс, Д. Мэйдмент Әлеуметтік жұмыс: контексі мен практикасы— Нұр-Сұлтан : «Ұлттық аударма бюросы», 2020. — 382 б.